

Хэвлэл мэдээллийн шударга ёс

Чөлөөт хэвлэл бол чөлөөт ард иргэд мөн

(1987 оны 1-р сард Лондон хотноо болсон "Дэлхийн эрх чөлөөний дуу хоолой" хэмээх цагдан хяналтын эсрэг олон улсын бага хурлаас баталсан "Чөлөөт хэвлэлийн харти"-аас)

Ардчилсан нийгэмд ард түмэн мэдэх эрхтэй. Үүнийг бид мэдээллийн эрх чөлөө гэж нэрлэдэг. Мэдээллийн эрх чөлөө нь мэдээлэл хайх, олж авах, хүлээн авах, түгээх бүлэг эрхээр дамжин хэрэгждэг. Мэдэх эрх нь төр засгийн аливаа ардчилсан тогтолцооны амин чухал зорилго болох хариуцлагатай байх чадвартай салшгүй холбоотой. Мэдээллийн урсгал чөлөөтэй байвал илүү үр дүн бүхий засаглал бий болж, олон нийтийн эрх мэдлийг хянах боломж нь сайжирна.

Мэдээлэлгүй хариуцлага гэж үгүй. Мэдээлэл бол эрх мэдэл юм. Аль хэр олон хүн мэдээлэлтэй байна тэр хэмжээгээр эрх мэдэл илүү олон хүний хүртээл болдог. "Мэдээллийн эрх чөлөө бол хүний язгуур эрх бөгөөд НҮБ-аас эрхэмлэдэг хүний бусад эрхийн үндсэн хэмжүүр мөн" гэж НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн анхдугаар чуулга уулзалтын 59 тоот тогтоолд заасан байдаг. Мэдээлэл олж авах тухай хууль тогтоомж нь иргэдийн мэдэх эрхийг хуульчлан баталгаажуулдаг. Манай Улсад ийм хууль одоогоор байхгүй.

Мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, сэтгүүлчдийн үйл ажиллагааг илүү үр дүнтэй, бодитой болгоно.

Ард түмний мэдээлэл олж авдаг хамгийн түгээмэл хэрэгсэл бол хэвлэл мэдээлэл юм. Хэвлэл мэдээлэл олон нийтэд үнэнийг хэлэхийн тулд хараат бус байх ёстой.

Олон улсын сэтгүүлчдийн холбооны тодорхойлсноор "Хэвлэлийн эрх чөлөө гэж хөндлөнгийн оролцоогүй, аливаа дарамт шахалтгүй байх"-ыг хэлнэ. Хараат бус хэвлэл гэж засгийн газар, улс төр, эдийн засгийн хяналт, мөн материал, үйлдвэрлэл, түгээлтийн дэд бүтцээс хараат бус байхыг хэлнэ" хэмээн ЮНЕСКО, Олон улсын сэтгүүлчдийн холбооноос хамтран баталсан Уэндхүекийн зарчимд тунхагласан байдаг.

Түүхийн үүднээс авч үзвэл хэвлэлийн эрх чөлөө бол өнгөрсөн зууны ололт юм. Хэвлэлийн эрх чөлөө бол түүний төлөө олон улс төрч, сэтгүүлч, зохиолч ял шийтгэл хүлээж, орон шоронд орж, зарим нь амь насаараа дэнслэн тэмцсэний үр дүн, утга учир билээ.

Монголд 1998 онд Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль батлагдсан боловч амьдрал дээр хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүлчид хараат бус байж чаддаггүй.

Аливаа улс төрийн хүчин, нам, засгийн газарт үйлчилдэггүй хараат бус хэвлэл мэдээлэл өөрөө хүчирхэг байдаг. Хэвлэл мэдээлэл чөлөөтэй, хараат бус бол ард түмний итгэлийг хүлээж, тэдний өмнөөс төр, засгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих нийгмийн "хоточ нохой"-н үүргээ төгс биелүүлж чадна. Хэвлэл мэдээлэл хэдий хэр үр ашигтай үйл ажиллагаа явуулна тэр хэмжээгээр шударга ёсны дуу хоолой болж чадна. Хараат бус, чөлөөт хэвлэл мэдээлэл нь үндэсний шударга ёсны тогтолцооны нэг чухал багана юм. Тэгвэл Монголын хэвлэл мэдээлэл аль хэр үр ашигтай, аль хэр хараат бус, цензурээс аль хэр ангид байгаа вэ? Үүнийг авлигатай тэмцэх чиг үүрэг бүхий олон улсын байгууллагуудын ашигладаг үзүүлэлтээр дүгнэж үзье.

Хараат бус хэвлэл мэдээллийн үр ашигтай үйл ажиллагааны зарим үзүүлэлт

Үзүүлэлт	Монголд
Мэдээллийн эрх чөлөөний хуультай эсэх	Үгүй
Төрийн нууцын тухай хуультай эсэх, түүнийг хэвлэл мэдээллийг цагдан хянах(цензур) хэрэгсэл болгон ашиглаж буй эсэх	Тийм
Олон нийтэд нөлөөлдөг хүмүүсийн (улс төрч, албан тушаалтан, эрх мэдэлтнүүд гэх мэт) тухай мэдээлэл түгээхийг хязгаарлах, хорих болон хэвлэл мэдээллийг хянахад гүтгэлгийн тухай хуулийг ашиглаж буй эсэх	Ашигладаг
Сэтгүүлчид тусгай лиценз зөвшөөрөл авах шаардлагатай эсэх, хэрэв тийм бол үүнийг чөлөөт, хараат бус сэтгүүл зүйг хаан боогдуулахад ашиглаж буй эсэх	Сэтгүүлчид тусгай зөвшөөрөл авах шаардлагагүй. Гэхдээ хэвлэл мэдээллийн үүсгэн байгуулагч сэтгүүлчийн мэргэжил эзэмшсэн дипломтой байх шаардлагатай.
Төрийн мэдлийн ХМХ-ийн хувьд редакцийн засгийн газраас хараат бус байдал баталгаажсан эсэх. Үгүй бол төрийн хэвлэл мэдээллийг үнэн хэрэгтээ өргөн олны эрх ашигт нийцсэн мэдээллийн найдвартай эх сурвалж гэж үздэг эсэх	Редакцийн хараат бус байдал баталгаажаагүй. Зөвхөн Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хуульд редакцийн хараат бус байдлыг хамгаалсан зүйл заалт байдаг боловч хэрэгждэггүй.
Төрийн мэдээллийн ХМХ эрх баригчдыг шүүмжилсэн материалыг нийтэлж, нэвтрүүлэх нь хэвийн үзэгдэл мөн эсэх	Шүүмжлэл хориотой
Өмчлөлийн хувьд: Сонин хэвлэл, радио, телевизүүдийн дотор өрсөлдөөн бий эсэх. Дангаар ноёрхлыг эсрэг хуулиар өрсөлдөөнийг баталгаажуулсан эсэх, тийм бол энэ хууль хэрэгждэг эсэх	Хэвлэл мэдээллийн өрсөлдөөнийг зохицуулсан тусгай хууль тогтоомж байхгүй. Монголд Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль байдаг боловч ХМХ төдийлөн ашигладаггүй.
Хараат бус хэвлэл мэдээллийн салбар хөгжиж буй эсэх. Үүнд интернет, албан бус сэтгүүл, мэдээллийн товхимол багтана.	Монголын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн дийлэнх нь хувийн хэвшлийн мэдэлд байдаг.
ХМХ төр, засгийн байгууллагаас тусгай зөвшөөрөл авах ёстой эсэх. Тийм бол түүнийг ХМХ-ийг цагдан хянах хэрэгсэл болгон ашиглаж буй эсэх	Өргөн нэвтрүүлгийн хувьд Харилцаа холбооны хорооноос тусгай зөвшөөрөл авна. Энэ хороо мөн тусгай зөвшөөрлийг цуцлах эрхтэй. Сонин хэвлэлийн хувьд тусгай зөвшөөрөл авах шаардлагагүй
Гадаадын ХМХ дотоодын нэгэн адил сурвалжлах, нийтлэх, нэвтрүүлэх ижил эрхтэй эсэх	Одоогоор ямар нэг хязгаарлалт байхгүй
ХМХ-ийн эздийн хэвлэл мэдээллийн бус бизнесийн ашиг сонирхол (тэдгээрийн засгийн газартай холбоотой бизнесийн ашиг сонирхол)-ын талаар олон нийт мэддэг эсэх	Үгүй
Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй: Сэтгүүлчид амьжиргаандаа хүрэлцэхүйц хэмжээний цалин хөлс авдаг эсэх	Үгүй. Сэтгүүлчдийн цалин хөлс бага, зарим ХМХ сэтгүүлчидтэйгээ Хөлсөөр ажиллах, эсвэл жил гүйцэтгэх гэрээ байгуулж, нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөггүй
Хувийн болон төрийн хэвшлийн хүчирхэг лидерүүдийн авлигыг илчлэх буюу ашиг сонирхлыг эрэн сурвалжилсан сэтгүүлчдийн амь нас баталгаатай эсэх	Амь нас баталгаагүй. Мэргэжлийн үйл ажиллагааны улмаас амь нас аадсан сэтгүүлч бүртгэгдээгүй боловч бие махбодид халдсан тохиолдлууд бий
Сэтгүүлчдэд гүтгэлгийн хэргээр эрүү үүсгэх нь хэвийн үзэгдэл үү, эсвэл ховор байдаг уу?	Хэвийн үзэгдэл
ХМХ-үүд сэтгүүлчдийн эрэн сурвалжилсан материалыг тогтмол нийтэлж, нэвтрүүлдэг эсэх	Үгүй. Зарим ХМХ-ийн удирдлага сэтгүүлчийнхээ бичсэн материалыг худалддаг, олсон мэдээллийг сүрдүүлгийн арга хэрэгсэл болгон ашигладаг, захиалгат материалыг сэтгүүлчийнхээ нэрээр хэвлэдэг зэрэг зохисгүй үйлдэл гардаг
Сэтгүүлч бэлтгэх сургуулиудад эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн хичээл ордог эсэх	Ордог боловч чанар учир дутагдалтай. Заах багш хүрэлцээгүй, сурах бичиг хомс гэх мэт бэрхшээл тогтмол тулгардаг.

Дээр дурдсанаас үзэхэд Монголд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үйл ажиллагаа үр ашигтай байх нөхцөл боломж хязгаарлагдмал байгаа нь харагдаж байна.

Хэвлэлийн хүрээлэнгийн “Монголын хэвлэл мэдээллийн өнөөгийн байдал” мониторингийн судалгаагаар 2010 оны эхний улиралд Монголд 383 хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд 3840 хүн ажиллаж байв. Үүнээс сэтгүүлч, бусад бүтээлч ажилтан 1709 байжээ. Хэвлэл мэдээллийн нийт хэрэгслийн 34 хувь нь хөдөө орон нутагт ажиллаж байна. Монголд гадаад хэлээр зургаан сонин, үндэстний цөөнх болох казах хэлээр нэг сонин гарч байна.

Сүүлийн хоёр жилд онлайн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тоо хоёроос гурав дахин нэмэгдсэн байна. 2009 онд 10 цахим сонин, таван цахим сэтгүүл бүртгэгджээ. Өдөр тутмын гурван сониныг цахим хуудаснаас уншиж, зургаан радио, 11 телевизийн нэвтрүүлгийг интернэтээр сонсож, үзэж болно. www.sonin.mn цахим хуудаснаас 24 сонин уншиж болно.

“Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага ННФ, ННХ-гийн Хэвлэл мэдээллийн бүсийн хөтөлбөрийн дэмжлэгээр 2005 оны 10-р сараас сэтгүүлчдийн мэргэжлийн эрхийн зөрчилд мониторинг хийж байгаа билээ.

2009 оны эхний хагас жилд хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүлчдийн эсрэг 20 зөрчил бүртгэгджээ. 2009 онд сэтгүүлчийн бие махбодь, ажлын багаж хэрэгсэлд халдсан тохиолдол бүртгэгдээгүй байна. Гэхдээ сэтгүүлчдийг сүрдүүлсэн, дарамталсан, заналхийлсэн, доромжилсон, гэр бүлийн хүнийг дарамталсан тохиолдол 13 бүртгэгджээ.

Сүүлийн хагас жилд зөрчил бүртгэгдээгүй нь байдал сайжирсандаа бус, харин мэргэжлийн эрхийн зөрчлийнхөө тухай мэдээлдэг сэтгүүлчдийн тоо буурсантай холбоотой юм. Учир нь, зөрчлийнхөө тухай олон нийтэд мэдээлсний дараа сэтгүүлчдэд үзүүлэх дарамт шахалт, сүрдүүлэг заналхийлэл нэмэгддэг байна. Энэ нь “Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллагаас 2009 оны арван нэг, арван хоёрдугаар сард хот, хөдөөгийн 215 сэтгүүлчийг хамруулсан судалгааны үр дүнгээр нотлогдож байгаа юм. “Нэр төр гутаах ба цензур” хэмээх энэ судалгаанд хамрагдагчдын 67.5 % нь эмэгтэй, 32.5% нь эрэгтэй сэтгүүлч байв. Тэдний 68.8% нь нийслэлд, 31.2% нь хөдөөгийн ХМХ-д ажилладаг ажээ.

Сэтгүүлчдийн 53.9% нь сонин хэвлэлд, 45.6% нь өргөн нэвтрүүлгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд ажилладаг, 0.5% нь чөлөөт сэтгүүлч байв.

Судалгаанд хамрагдсан зургаан сэтгүүлчийн нэг нь шүүмжлэлт материалаас болж, нэр төр гутаасан гэх гомдолтой тулгарчээ. Гомдол гаргасан хүмүүсийн дийлэнх нь сэтгүүлчийг ямар нэг байдлаар сүрдүүлсэн, заналхийлсэн, дарамталсан байна. Тэдний 81 хувь нь эрх мэдэлтэн, албан тушаалтан ажээ. Зодно, ална, гэр бүлийн хүмүүст чинь халдана гэх мэт ноцтой сүрдүүлэг, заналхийлэлд сэтгүүлчдийн 20 шахам хувь өртсөн, мөн сэтгүүлчийн эрүүл мэндэд халдсан таван тохиолдол байгаа нь Монголд сэтгүүлчийн хөдөлмөр амаргүй болж буйг харуулж байна.

Судалгаанд хамрагдагчдын 60.4% нь буюу 130 сэтгүүлч нэр төр гутаасан гэх асуудлаар ямар нэг сүрдүүлэг, дарамтад өртсөн байна. Үүнээс 50.8 хувь нь сүрдүүлэг, 40 хувь нь дарамтад өртсөн бол 23 хувийнх нь эсрэг нэр төр гутаахтай холбоотой хэрэгт холбогдсон байна. Сүрдүүлгийн агуулгыг авч үзвэл, 42.3 хувийг шүүхэд өгнө, 33.1 хувийг ажлаас чинь халуулна, 7.7 хувийг шоронд суулгана, 6.9 хувийг ална, 5.4 хувийг зодно, 5.4 хувийн гэр бүлийн гишүүнд халдана гэж сүрдүүлж, заналхийлсэн байна.

Сэтгүүлчдэд учруулсан дарамтын хэлбэрийг авч үзэхэд, 70.8 хувийг утсаар, 33.1 хувьтай биеэр уулзаж, 16.1 хувийг албан тасалгаандаа ирэхийг шаардсан бол 3.8 хувийн бие махбодид хохирол учруулжээ.

Сэтгүүлчдийн 77 хувьд материал нь нийтлэгдэж, нэвтэрсний дараа, 14 хувь нь мэдээлэл цуглуулах явцад, 9 хувь нь материалаа боловсруулж байх үедээ сүрдүүлэг, заналхийлэлтэй тулгарсан байна.

Сэтгүүлчдийн эсрэг гомдол мэдүүлэгчдийн 69.2 хувь нь эрх баригчид, 21.4 хувь бизнесийнхэн, 9.4 хувь нь олон улсын байгууллага, одод, төрийн бус байгууллага байжээ.

Монголд 1998 оны Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хуулиар төр, түүний байгууллага ОНМХ өмчлөхийг, мөн цензурыг хориглосон боловч амьдрал дээр байдал өөр байгаа юм.

Монголд хувийн хэвшлийн ХМХ давамгайлдаг. Гэхдээ Хэвлэлийн хүрээлэнгийн судалгаагаар нийт сонины 33 хувь, сэтгүүлийн 42 хувь, телевизийн 10 хувь, радиогийн 46 хувьд төрийн хяналт хэвээр байгаа.

Монголд бүх төрлийн цензур оршсоор байна. Хуулиар бол төрийн шууд цензур үгүй гэх боловч энэ нь төр, улс төрийн шууд цензур хэвлэл мэдээллийн өмчлөл, удирдлагаар дамжин ирдэг. Иймээс манайд редакцийн цензур туйлын хүчтэй бөгөөд энэ нь яах аргагүй редакцийн хараат бус байдалд нөлөөлдөг.

Сэтгүүлчдийн 66 хувь редакцийн цензур байдаг гэжээ. Энэ нь тэдний бичсэн материалын агуулгыг хянах (57.7%), зар сурталчилгаа олгогчдын тухай шүүмжлэлт материал нийтлэх, нэвтрүүлэхийг хориглох (42.9%), материалыг нийтэлж, нэвтрүүлэхээс татгалзах (38.7%), материалын зарим хэсгийг хасахыг шаардах (28.9%), сэтгүүлчдийн өөрийн олж материалыг хэвлэдэггүй (22.5%), шийтгэж, цалин хасах (7.7%) хэлбэрээр илэрдэг гэсэн байна.

Сэтгүүлчдийн дунд өөрийн цензур өндөр байна. Судалгаанд хамрагдсан сэтгүүлчдийн бараг тал хувь буюу 48.8 хувь өөрийгөө цагдан хянадаг гэжээ. Тэднээс яагаад өөрийгөө цагдан хянадаг болохыг тодруулахад тавиас дээш хувь нь сүрдүүлэгт өртөх, доромжлуулахаас, тал шахам хувь нь шүүхэд дуудагдахаас, гурван сэтгүүлчдийн нэг нь ажлаас халагдахаас айдаг байна. Мөн сэтгүүлчид шиоронд орохоос, зодуулахаас, гэр бүлийн хүнийг дарамтлахаас айдаг ба цөөн хувь нь цалингаа хасуулахаас айж, өөрийгөө цагддаг байна.

Монгол Улсад сэтгүүлчийн нууц эх сурвалжийг хамгаалах хууль байхгүй. Судалгаанд хамрагдсан сэтгүүлчийн 36.9%-ийг эх сурвалжаа илчлэхийг шаардсан байна. Судалгаанд хамрагдсан 29 сэтгүүлчийг нь цагдаа, тагнуулаас 26 хэрэгт холбогдуулан дуудсан бол гурван хэрэгт сэтгүүлч гэрчээр дуудагджээ.

Олон улс оронд хувь хүний нэр төрийг хамгаалах нь иргэд хоорондын хэрэг гэж үздэг. Олон улсын хэм хэмжээ, эрх зүйгээр “Гүтгэлгийг эрүүгийн гэмт хэрэг гэж үзэх нь хүний нэр төрийг хамгаалахад онцын шаардлагагүй байдаг бөгөөд үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг хязгаарладаг учраас хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй” гэж үздэг. Олон улс оронд эрүүгийн хуулийн ийм заалтыг эрх мэдэлтэй албан тушаалтнууд хүмүүсийн шүүмжлэлийг хорьж хязгаарлах, маргааныг таслан зогсоохын тулд буруугаар ашигладаг. Үүнийг хүлээн зөвшөөрсөний үндсэн дээр олон улсын шүүхүүд Засгийн газруудад хүний эрхийг хязгаарлахдаа эрүүгийн шийтгэл хүлээлгэхээс түдгэлзэхийг зөвлөсөн.

“Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага өнгөрсөн онд нэр төр гутаахтай холбоотойгоор 2008 онд хот, хөдөөгийн шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргүүдэд судалгаа хийсэн юм. Баянхонгор аймгийн шүүх судалгаанд оролцохоос татгалзсан болно. Шүүх хурлын материалууд архивт шилжээгүй байсан тул 2009 оны хэрэгт судалгаа хийж амжаагүй билээ.

Манай байгууллагын судалгаагаар 2008 онд Улаанбаатар хот, 20 аймгийн шүүхээр нэр төр, алдар хүнд, гүтгэлэгтэй холбоотой нийт 46 хэрэг шийдвэрлэгджээ.

2008 онд 6 хүний нэхэмжлэлтэй эрүүгийн таван хэрэг Улаанбаатар хотод шийдвэрлэгдсэн байна. Зарга мэдүүлэгчдийн 62.5% нь улс төрч, төрийн албан тушаалтан, албан хаагч байжээ. Эрүүгийн гурван хэрэгт ХМХ, сэтгүүлч ялагдаж, хоёрт нь ялжээ. Шүүхээс сэтгүүлчийг баривчлах, хорих ял ногдуулаагүй боловч оногдуулсан торгуулийн дээд хэмжээ нь 5,508,000 төгрөг байв. Сард дунджаар 200 мянган төгрөг хүрэхтэй үгүйтэй цалин авдаг сэтгүүлчийн хувьд энэ бол маш их мөнгө юм. Учир нь, Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хуулиар редакци нийтлэл, нэвтрүүлгийнхээ төлөө хариуцлага хүлээдэг боловч сэтгүүлчид редакцитайгаа хийсэн гэрээний дагуу ихэнх тохиолдолд хариуцлагыг өөрөө хүлээдэг. ХМХ шүүхийн шийдвэрээр торгууль төлсөн ч тухайн сэтгүүлчийн цалингаас суутгадаг.

Харин нийслэл, хөдөөд нэр төр гутаахтай холбоотой иргэний хэрэг 39 шийдвэрлэгдсэнээс 21 нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, сэтгүүлчтэй холбоотой байжээ. Иргэний хэргийн нэхэмжлэгчийн 65% нь улс төрч, эрх баригч, төрийн албан тушаалтан байв

Шүүхээр шийдвэрлэгдсэн иргэний нийт хэргийн 71.4% -д ХМХ, сэтгүүлч ялагдаж, 9.5%-д ялсан бол үлдсэнд нь нэхэмжлэгч, хариуцагч хоёр эвлэрчээ.

Нэхэмжлэлийн дээд хэмжээ 200 сая төгрөг, шүүхээс оногдуулсан торгуулийн дээд хэмжээ нэг сая, доод хэмжээ 500 мянган төгрөг байлаа.

Сэтгүүлчдийн дунд хийсэн судалгаагаар тэднийг сүрдүүлэгсдийн тал хувь нь Иргэний, Эрүүгийн хуулиар далайлгасан нь улс төрч, эрх баригчид Иргэний болон Эрүүгийн хуулийн нэр төр гутаахтай холбоотой зүйл заалтыг цензур болгон ашигладаг нь нотлогдож буй юм.

“Нэр төр гутаах ба цензур” судалгаанд хамрагдсан сэтгүүлчдийн 14 хувь нь тэдний хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдсэн гэсэн бөгөөд дээд тал нь 100 мянган төгрөгийн торгууль төлсөн байна.

Сүүлийн жилүүдэд хараат бус хэвлэл мэдээллийн эрх, хэвлэлийн эрх чөлөөг баталгаажуулах чиглэлээр эрх зүйн хүрээнд нааштай өөрчлөлт гараагүй.

Монгол Улсад сэтгүүлчийн нууц эх сурвалжийг хамгаалах, хэвлэл мэдээллийн өмчлөл, бөөгнөрөл, өргөн нэвтрүүлгийн хэрэгслийн тухай зэрэг чухал хууль тогтоомж байхгүй.

Иргэдийн мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөөний тухай хуулийн төсөл анх удаа 2004 онд УИХ-ын хэлэлцэх асуудлын дэгд орсон боловч өнөө хэр батлагдаагүй байна. 2009 оны 1-р сард “Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага, Нээлтэй Нийгэм Форумын удирдлага хууль санаачлагч УИХ-ын зарим гишүүнтэй уулзаж, өмнө нь 2007 онд УИХ-д өргөн барьсан хуулийн төслийг сайжруулахаар тохиролцож, “Мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль” хэмээх шинэ хувилбар боловсруулсан билээ. 2009 оны 4-р сарын 28-нд УИХ-ын ажлын хэсэг байгуулагдсан боловч өнөө хэр хууль хэлэлцэгдээгүй байна.

Тагнуулын Ерөнхий газраас Төрийн нууцын тухай хуулийн шинэчилсэн хувилбар боловсруулсан боловч өнөө хэр УИХ-д өргөн бариагүй байна.

Өнөөгийн хууль тогтоомжийн хүрээнд Монгол Улс иргэдийнхээ үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэлтэй байх, хэвлэн нийтлэх эрхийг баталгаажуулсан.

Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн 16 дугаар зүйлд Монгол Улсын иргэн дараахь үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ хэмээн заасан юм.

16.16. Итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно.

16.17. Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг

батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална.

Монгол Улс НҮБ-ын гишүүний хувьд Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглалыг хүлээн зөвшөөрсөн. 1974 онд Иргэний болон Улс Төрийн Эрхийн Олон Улсын Пактад нэгдэн орсон. Иймд Монгол Улс дээрх хоёр бичиг баримтын 19-р зүйлд заасан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг олон улсын эрх зүйн дагуу хамгаалах үүрэгтэй. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд зааснаар дээрх зүйл заалт дотоодын хууль адил хүчин төгөлдөр байна.

1998 оны 8 дугаар сарын 28-ны өдөр УИХ-аас Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль баталсан юм. Хуулийн 2-р зүйлээр хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль батлан гаргахыг хориглосон. Мөн 3 дугаар зүйлээр “төрөөс олон нийтийн мэдээллийн агуулгад хяналт /цензур/ тавихыг хориглож, Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь өөрийн нийтэлж, нэвтрүүлж байгаа зүйлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээнэ” гэж заасан ба 4-р зүйлээр “Төрийн байгууллага өөрийн мэдэлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглоно” гэжээ.

УИХ-аас 2005 оны 1-р сарын 27-нд ОНРТ-ийн тухай хууль баталсан нь хэвлэлийн эрх чөлөөг хэрэгжүүлэх чиглэлээр хийсэн чухал ач холбогдол бүхий алхам байлаа. Хууль 2005 оны 7-р сарын 1-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болон төрийн мэдлийн байсан Монголын Үндэсний Радио, Телевизийн Хэрэг эрхлэх газар татан буугдсан билээ. Түүний оронд Монголын Үндэсний Олон Нийтийн Радио, Телевиз (МҮОНРТ) байгуулагдан 2006 оны 2-р сарын 8-ны өдөр Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн Яамны Улсын нэгдсэн бүртгэлд бүртгүүлсэн байна.

2002 онд батлагдсан Эрүүгийн хуулийн 139-р зүйлээр сэтгүүлчдийн мэргэжлийн үйл ажиллагаанд саад хийх нь гэмт хэрэг гэж үзсэн юм.

Гэсэн хэдий ч Монголд үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээллийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан олон хууль үйлчилж байна.

Монгол Улсад төрийн нууцыг Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар хамгаалдаг. Төрийн нууцын тухай хууль 1995 онд батлагдаж, хамгийн сүүлд 2004 оны 1-р сарын 2-нд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. Төрийн нууцын тухай хуульд: “Төрийн нууц” гэж Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу төрийн нууцад хамааруулсан, тус улсын гадаад бодлого, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник-технологи, батлан хамгаалах, тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажилтай холбоотой бөгөөд задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахуйц мэдээллийн томъёолол, дүрс зураг, дохио тэмдэг, техник-технологийн шийдэл болон үйл ажиллагааны хэлбэрээр өөртөө агуулж байгаа мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг хэлнэ” гэж тодорхойлсон байдаг.

Хуулийн 11-р зүйлд зааснаар “Төрийн нууцыг задруулснаас Монгол Улсын ашиг сонирхол, аюулгүй байдалд учирч болох хор уршгийн хэмжээнээс хамааран төрийн нууцын зэрэглэлийг тогтооно” гэсэн бөгөөд төрийн нууц нь онц чухал-маш нууц, маш нууц, нууц гэсэн гурван зэрэглэлтэй байна.

Төрийн нууцын тухай хуулиар төрийн нууцыг үндсэн 5 төрөлд ангилдаг. Мөн Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар 59-н зүйлийн мэдээллийг, тухайлбал үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд 19, батлан хамгаалах хүрээнд 14, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник, технологийн хүрээнд 5, тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажлын хүрээнд 15, бусад хүрээнд 6 зүйлийн мэдээллийг нууцлахаар тогтоожээ. Нийт 59 зүйлээр тогтоосон мэдээллийн 69.5 хувийг 40-60 жилээр, эсвэл байнга нууцалсан байна.

Нууцалсан зэрэглэлээр үзвэл онц чухал-маш нууц мэдээлэл 6, маш нууц мэдээлэл 24, нууц мэдээлэл 7 байна. Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулинд шууд зааж өгөөгүй, нууцалсан зэрэглэлээр гэж ангилсан 25 мэдээлэл байгаа юм.

2004 оны 4-р сарын 23-нд нэмэлт оруулсан Төрийн нууцын жагсаалтын хуульд “Терроризмтой тэмцэх ажиллагаатай холбогдох мэдээ, баримт бичгийг бүхэлд нь нууцалсан зэрэглэлээр, байнга”-ын хугацаагаар нууцлах ажээ.

Эрүүгийн хуулийн 87.1 дүгээр зүйлд төрийн нууц задруулах гэмт хэргийг зааж өгсөн байдаг. Үүнд “Төрийн нууцад хамаарах мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг итгэмжлэгдэн хариуцсан буюу албан тушаал, ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээд задруулсан нь эх орноосоо урвах, тагнуул хийх гэмт хэргийн шинжгүй бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, 87.2 дугаар зүйлд “Энэ хэргийн улмаас хүнд хор уршиг учирсан бол таваас дээш найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэж заасан байдаг.

1995 оны 5 дугаар сарын 16-ны өдөр баталсан Байгууллагын нууцын тухай хууль нь нууцын дэглэмийг байгууллагад хамруулсан. Үүнд байгууллагын нууц нь тухайн байгууллагын хамгаалалтад байна. Байгууллага нь нууцаа хамгаалах журмыг өөрөө тогтоож мөрдөнө гэж заасан /5.1/ Энэ хатуу заалтыг 6 дугаар зүйлээр зөөлрүүлэх оролдлого хийж нууцлахыг хориглох мэдээллийн жагсаалтыг баталсан. Үүнд тухайн байгууллагын явуулж буй үйл ажиллагаа, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, ашиглаж буй техник, технологийн хүн амын эрүүл мэнд, хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх буюу үзүүлж байгаа нөлөөллийг илтгэн харуулах мэдээлэл бол, мөн тухайн байгууллагын мэдэлд байгаа бөгөөд хадгалалт, хамгаалалтын горим нь зөрчигдсөн тохиолдолд хүн амын эрүүл мэнд, хүрээлэн байгаа орчинд аюул учруулж болзошгүй бүх төрлийн хорт, цацраг идэвхт бодисын хор хөнөөлийг тодорхойлсон мэдээллийг нууцлахыг хоригложээ. Мөн гэмт хэргийн тухай болон нийтэд мэдээлэхээр хуульд заасан бусад мэдээллийг байгууллага нууцалж болохгүй ажээ.

Эрүүгийн хуулийн 164-р зүйлээр санхүүгийн болон аж ахуйн үйл ажиллагааны нууцыг хууль бусаар олж авах, задруулбал торгохоос эхлэн гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэхээр заасан. Энэ хэргийн улмаас их хэмжээний хохирол учирсан бол дээд тал нь гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх юм байна.

Иргэний нэр төр, алдар хүнд ажил хэргийн нэр хүндийг Иргэний болон Эрүүгийн хуулиар хамгаалдаг.

2002 оны 9 сарын 1-нээс хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Эрүүгийн хуулийн 110, 111-р зүйлээр доромжлол, гүтгэлгийг гэмт хэрэг гэж үздэг. Энэ зүйл заалтаар нэгээс зургаан сар баривчлах ял ногдуулж болно.

Эрүүгийн хуулийн эдгээр зүйлд Улсын Дээд шүүхээс 2007 оны 10-р сарын 29 тайлбар гаргаж, нэр төр, алдар хүнд, доромжлох, гутаах зорилго, худал гүжирдлэг, олон нийт, урьд ял шийтгүүлсэн гэх мэт дээрх зүйлд дурдагдсан нэр томъёог тайлбарлажээ.

“Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага энэ тайлбарыг дэвшилттэй гэж үзэхгүй байгаа юм. Манай хуульч энэ тайлбарт дүгнэлт хийж, нэр төр, алдар хүнд гэсэн ойлголтыг олон улсын жишигт тохирохгүй, гүтгэх, доромжлох хэргүүдийг хэлбэрийн бүрэлдхүүнтэй хэрэг гэдэг нь тийм ч зөв тайлбар биш, ялангуяа “гүтгэх гэмт хэрэг дээр хэлбэрийн бүрэлдхүүнтэй гэж тайлбарласан нь гүтгэсэн гэж үзэж байгаа мэдээлэл үнэн бодит байдалд нийцэхгүй, худлаа мэдээлэл юм гэдэг нь тогтоогдвол шууд л гэмт хэрэг үйлдсэн байна гэж ойлгохоор болсон байна” гэжээ.

2002 оны Иргэний хуулийн 21 дүгээр зүйлээр иргэний нэр, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг хамгаалсан байна.

Эрүүгийн хуулиар сэтгүүлчдийг шийтгэж болзошгүй зарим заалтыг энд дурдав.

Эрүүгийн хуулийн 136.1-д зааснаар “Хуулиар хамгаалагдсан хувь хүний нууцыг албаны болон мэргэжлийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх явцдаа мэдсэн этгээд задруулсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг хориос тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ”.

Мөн хуулиар садар самууныг сурталчилсан (123-р зүйл), иргэний захидал харилцааны нууцын халдашгүй байдлыг зөрчсөн (135-р зүйл), шашны харгис үзэл номлолыг санаатай сурталчилсан буюу тараасан бол (144.1-р зүйл), Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгчийн зөвшөөрөлгүйгээр эрүүгийн хэргийн мэдээ баримтыг задруулсан бол (257.1-р зүйл) торгохоос нэгээс гурван сарын хугацаагаар баривчлах хүртэл ял шийтгэх ажээ.

Мөн олон нийтийн дунд дайн явуулахыг сурталчилсан, дайнд уриалсан бол (298.1-р зүйл) нэгээс гурван сар баривчлах ба энэ хэргийг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл ашиглах замаар буюу төрийн албан хаагч үйлдсэн бол хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Энэ хуульд тайлбарласнаар “Төрийн албан хаагч” гэдэгт шүүгч, прокурор, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч, гааль, татварын албаны байцаагч, хууль тогтоомжоор тусгайлан эрх олгосон улсын байцаагч нарыг хамруулан ойлгоно.

Эцэст нь хэлэхэд, хэвлэл мэдээллийн эдийн засгийн хараат бус байдал ч Монголд алдагдсан байдаг. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл санхүүгийн хувьд хараат бус бол улс төрөөс хараат бус байх боломжгүй. Мэдээллийн жижиг зах зээлд оршин тогтнох нь ХМХ-ийн хувьд хэцүү нь мэдээж. Хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр хаана мөнгө байна түүнд үйлчилдэг хэрэглүүр болжээ. Монголын засгийн газар, улс төрийн нам, бизнесийн бүлэглэлүүд мөнгөтэй, эрх мэдэлтэй. Иймд Монголд хэвлэл мэдээлэл бизнес биш харин улс төрч, эрх мэдэлтэн, бизнесийн бүлэглэлийн дуу хоолой болжээ. ХМХ-ийн мөнгөний төлөөх тулаанд ардчилсан, хараат бус сэтгүүл зүйн үнэ цэнэ алга болж, олон нийтийн итгэлийг хөсөрдүүлэхэд хүргэж байна. Монголд захиалгат, төлбөрт “сэтгүүл зүй” цэцэглэж, мэргэжлийн сэтгүүл зүйг мөхөлд хүргэхүйц түгшүүртэй нөхцөл байдал бий болжээ.

Хараат бус хэвлэл мэдээлэл хөгжих улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн таатай орчин манай улсад бүрэлдээгүй нь нийгэмд шударга ёсыг бэхжүүлэхэд хэвлэл мэдээллийн гүйцэтгэх үүргийг бууруулж байгаа юм.

Х.Наранжаргал,

"Глоб Интернэшнл" төрийн бус байгууллагын тэргүүн